

1 SPOŁECZEŃSTWO I GOSPODARKA RZECZYPOSPOLITEJ W XVI WIEKU

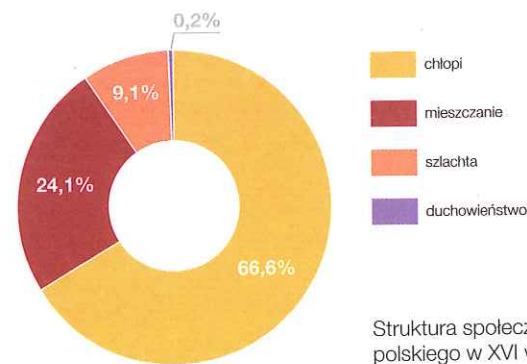
PRZYPOMNIJ SOBIE

1. Które miasta odgrywały największą rolę ekonomiczną w Polsce w XV w.?
2. Na czym polegał dualizm w rozwoju gospodarki europejskiej w XVI w.?

■ SPOŁECZEŃSTWO RZECZYPOSPOLITEJ

Państwo polsko-litewskie należało do największych krajów w Europie. Jego granice rozciągały się od Morza Bałtyckiego aż po Dniepr w pobliżu Morza Czarnego. Pod koniec XVI w. obejmowało ono obszar ponad 860 tys. km², a w pierwszej połowie XVII w. – prawie 1 mln km². Na tak dużym terytorium zamieszkiwało stosunkowo niewiele, bo ok. **7,5 mln** ludzi. Średnia gęstość zaludnienia wynosiła 6,6 osób na km². Dla przykładu w krajach zachodnioeuropejskich była ona nawet cztero- lub pięciokrotnie wyższa. Zdecydowanie więcej ludności mieszkało w zachodniej części Rzeczypospolitej (Wielkopolska, Pomorze Gdańskie, Małopolska, Mazowsze) niż na terenach wschodnich (Kijowszczyzna, wschodnia Litwa). Miało to związek z gęstością sieci osadniczej. W części zachodniej znajdowało się znacznie więcej osad wiejskich, a także miast, które dodatkowo były silniejsze ekonomicznie.

Społeczeństwo Rzeczypospolitej miało charakter stanowy. Składało się z czterech stanów społecznych: **szlachty**, **duchowieństwa**, **mieszczanstwa** i **chłopów**, które różniły się między sobą pozycją prawną. Władzę w państwie oraz przywileje prawne i ekonomiczne uzyskał mało liczny stan szlachecki, natomiast najliczniejszy stan – chłopski – znajdował się w najgorszej sytuacji. W większości chłopci byli poddani panów feudalnych, którzy byli właścicielami uprawianej przez nich ziemi. Poddaństwo to polegało również na „przywiązaniu chłopca do ziemi” (wynikającym z zakazu opuszczania wsi), a także władzy sądowej nad całą społecznością wiejską. W obrębie każdego stanu występowały znaczne dysproporcje majątkowe – do szlachty, mieszczanstwa i chłopstwa należeli zarówno ludzie zamożni, jak i żyjący na skraju nędzy. Mogło się np. zdarzyć, że chłop był bogatszy od nieposiadającego ziemi szlachcica. O przynależności do stanów decydowało **urodzenie**, jedynie w przypadku duchownych miało znaczenie ich osobisty wybór.

*Dane nie obejmują Żydów i ludzi luźnych.

Struktura społeczeństwa polskiego w XVI wieku

Istniały również grupy ludności, których nie można zakwalifikować do wymienionych stanów. Byli to tzw. **ludzie luźni**, często nieposiadający stałego miejsca zamieszkania i zajęcia. Zaliczali się do nich głównie przedstawiciele marginesu (żebracy i przestępcy), ale także często przemierzający się pracownicy sezonowi.

■ WIELOETNICZNA RZECZYPOSPOLITA

Społeczeństwo Rzeczypospolitej było bardzo zróżnicowane pod względem etnicznym. Największe grupy narodowościowe dominujące na dużych obszarach państwa stanowili **Polacy**, **Litwini** i **ludność ruska**. W Koronie, na terytoriach należących wspólnie do państwa polskiego, mieszkali w zdecydowanej większości Polacy. Północną część Wielkiego Księstwa Litewskiego (Żmudz i Aukštota, odpowiadające terytorium dzisiejszej Litwy) zasiedlali Litwini. Na terenach obecnej Białorusi (wchodzących wówczas w skład Wielkiego Księstwa Litewskiego) oraz współczesnej Ukrainy dominującą grupą była ludność ruska. Podział ten jednak w zdecydowanej większości dotyczył ludności chłopskiej. Zamieszkująca te ziemie szlachta ulegała kulturowej i językowej polonizacji, jednak zachowała poczucie lokalnego – litewskiego bądź ruskiego – patriotyzmu. Jej przedstawiciele nie tylko przyjmowali polską kulturę, lecz także posługiwali się językiem polskim. Adaptowanie wzorów polskich przez szlachtę litewską i ruską było wyrazem utożsamienia się z modelem ustrojowym Rzeczypospolitej i dawało szereg korzyści – zrównanie w prawach z polską szlachtą i możliwość współuczestniczenia w rządzeniu państwem.

Terytorium Rzeczypospolitej zamieszkiwała również liczna ludność żydowska. Już w XIV w. Żydzi zaczęli osiedlać się w Polsce, która stała się dla nich bezpiecznym schronieniem przed prześladowaniami spotykającymi ich w Europie Zachodniej (więcej na ten temat – zob. *Zrozumieć przeszłość 1*, s. 477–478, 494). Była ona skupiona przede wszystkim w miastach Korony, gdzie **Żydzi** tworzyli zwarte gminy mające swoje prawa i przywileje oraz zajmowali się handlem i rzemiosłem. Na wsiach prowadzili karczmy. Na południowym wschodzie, w dużych ośrodkach miejskich, mieszkali **Ormianie**. Osiedlili się tam pod koniec średniowiecza, w wyniku ucieczki przed ekspansją turecką, a największe skupiska utworzyli we Lwowie i w Kamieńcu Podolskim, a nieco

■ Żydzi w Rzeczypospolitej

W XVI w. do Polski napłynęły nowe liczne grupy ludności żydowskiej. W wyniku tej fali migracji, a także na skutek dużego przyrostu naturalnego, w ciągu XVI w. liczba Żydów w Rzeczypospolitej wzrosła z kilkudziesięciu do prawie 300 tys. Ich największe, kilkutyśne skupiska znajdowały się w Krakowie, Poznaniu, Lublinie i we Lwowie. Żydzi masowo migrowali również na ziemie wschodnie Rzeczypospolitej (Podlasie, Wołyń, Ruś Czerwona), gdzie tworzyli duże skupiska nie tylko w miastach, ale też na wsi. Żydzi nie asymilowali się ze swoimi chrześcijańskimi sąsiadami i tworzyli zamknięte, odizolowane od reszty miasta społeczności (getta), mające własny, cieszący się królewskimi przywilejami, samorząd (kahał). Kahały kierowały życiem społecznym, gospodarczym i religijnym swojej wspólnoty. Gmina żydowska stawiała się w ten sposób odrębną jednostką administracyjną. Separacja od chrześcijańskiej większości miała też uchronić Żydów przed utratą religijnej i kulturowej tożsamości. Polskie prawo gwarantowało Żydom wolność osobistą, swobodę wyznania i własny samorząd. Od końca XVI w. w Koronie (a w następnym stuleciu także na Litwie) organizowano tzw. waady – zjazdy, w których uczestniczyli przedstawiciele kahałów. W trakcie tych zebrań zajmowano się m.in. rozdziałem podatków między poszczególne gminy oraz uchwalano prawa regulujące ich funkcjonowanie. Zwierzchnią władzę nad Żydami sprawował król za pośrednictwem wojewodów.

? Dlaczego Żydzi często są uznawani za odrębny stan społeczny?

później również w Zamościu. Ormianie trudnili się głównie handlem, m.in. pośredniczyli w wymianie towarów między Rzeczpospolitą a wschodnią Europą i Kaukazem. Podobnie jak Żydzi, tworzyli zwarte wspólnoty, które posiadały własny samorząd i sądownictwo.

Dużą grupę etniczną stanowili **Niemcy**, którzy zamieszkiwali miasta Korony i Prus Królewskich. W zdecydowanej większości byli to potomkowie osadników przybyłych na te tereny jeszcze w średniowieczu. Zajmowali się głównie handlem i rzemiosłem, utrzymując przy tym wzmożone kontakty gospodarcze i kulturalne z miastami niemieckimi. Część szlachty pochodzenia niemieckiego, zwłaszcza tej mieszkającej w Prusach Królewskich i Wielkopolsce, z czasem się spolonizowała. W miastach zachodniej Polski osiedlali się ponadto menonicy **Holendrzy** (tzw. ołędrzy) oraz **Szkoci**. Ci ostatni byli emigrantami wyznaniowymi, którzy trudnili się przede wszystkim obwoźnym handlem towarami gorszej jakości. W skład wieloetnicznego, wielojęzycznego i wielokulturowego społeczeństwa Rzeczypospolitej wchodził również **Karaimi** – lud pochodzenia tureckiego zamieszkujący tereny Litwy właściwej (Auksztota), Wołyni oraz Ruś Czerwoną. Ponadto na terenach Podola znajdowały się skupiska **Tatarów**, a całe państwo przemierzali wędrowni **Cyganie**.

Dom podcieniowy w miejscowości Trutnowy na Żuławach stanowi przykład architektury wznoszonej przez ołędów. Charakterystyczny podcień ułatwiał rozładunek wozów, na których zwożono plony z pola lub siano.

■ fotografia współczesna, Trutnowy

■ GOSPODARKA FOLWARCZNO-PAŃSZCZYŹNIANA

Podstawą gospodarki w Rzeczypospolitej było rolnictwo. Przez stulecia produkcja rolna w ogromnej większości służyła zaspokajaniu własnych potrzeb właścicieli i użytkowników gruntów, a na handel przeznaczano jedynie jej nadwyżki. W tę **naturalną gospodarkę** w XV–XVI w. zaczęła wkraczać gospodarka **towarowo-pieniężna**. Duży popyt na żywność w Europie Zachodniej, spowodowany zwiększeniem liczby ludności, a także rosnące w XVI w. ceny produktów rolnych spowodowały, że bardzo opłacalna stała się produkcja zboża i jego eksport.

W Rzeczypospolitej ziemia należała do szlachty, króla i Kościoła. Jej właściciele byli zainteresowani produkcją na rynek zewnętrzny, czemu podporządkowano organizację majątków ziemskich. Dobra ziemskie podzielono na dwie kategorie: **użytkowane przez chłopów** i **folwarki**. Grunty powierzone chłopom (jako ich użytkownicy byli poddani „z gruntu”) zapewniały ich rodzinom możliwość utrzymania, jednak w zamian za ich użytkowanie mieszkańcy wsi musieli odrabiać **pańszczyznę** w folwarku, z którego plonów korzystał jedynie właściciel ziemi.

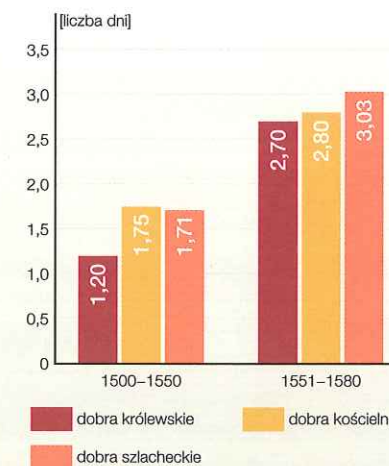
Wymiar nieodpłatnej pracy chłopów stopniowo zwiększał się na przestrzeni XVI–XVIII w., ponieważ zjawisko to było niezwykle korzystne dla szlachty, która nie musiała poszukiwać i opłacać najemnych pracowników. Chłop wystawiał zatem do pracy parobka (którego musiał utrzymać) wraz z koniem lub wołem i niezbędnymi narzędziami (nazywano to sprzężajem). Z tego powodu właściciele ziemi w Rzeczypospolitej, w przeciwieństwie do tych z Europy Zachodniej, nie byli zainteresowani zamianą pańszczyzny na czynsz.

Produkcja zboża w folwarkach była bardzo zyskowna, a ciągle wzrastający na nie popyt powodował, że właściciele dążyli do zwiększenia areałów folwarcznych. Odbywało się to najczęściej przez zagospodarowywanie nieużytków – w ten sposób w XVI w. powstawały ogromne posiadłości magnackie na Podolu, Wołyniu oraz na Ukrainie (więcej na ten temat – zob. s. 148). Rzadko natomiast pozbawiano ziemi chłopów. W XV w. wykupywano jedynie sołectwa, które

■ Sytuacja chłopów w Rzeczypospolitej w XVI wieku

Chłopi nie cieszyli się wolnością osobistą, byli zależni od panów feudalnych i zobowiązani do darmowej pracy w folwarku. Nie stanowili jednak własności feudała – nie mógł on ich sprzedać ani oddać. Stan chłopski był bardzo rozwarstwiony. Jego elitę tworzyli sołtysi – właściciele kilkulanowych gospodarstw – oraz młynarze i karczmarze. Po nich najwyżej w hierarchii znajdowali się kmiecie – zamożni gospodarze użytkujący 1 łan ziemi ornej i zobowiązani do odrabiania pańszczyzny (ze sprzężajem). Byli oni najliczniejszą kategorią chłopów. Niższą warstwę stanowili zagrodnicy uprawiający połowę łanu, co z reguły nie wystarczało na utrzymanie rodziny, dlatego często podejmowali się dodatkowych prac. Zagrodnicy również musieli odrabiać pańszczyznę, ale zwykle bez sprzężaju. Najubożsi byli chałupnicy (posiadający chałupę z ogrodem), komornicy (dysponujący mieszkaniem w domu kmiecia) oraz służba. Przedstawiciele tych grup zatrudniali się do prac rolnych i gospodarskich.

W XVI w. sytuacja ekonomiczna dwóch najzamożniejszych warstw stanu chłopskiego utrzymywała się na dobrym poziomie. Gospodarstwa i wykonywane zajęcia zapewniały im utrzymanie, a wymiar pańszczyzny nie był zbyt wysoki. Istniało co prawda zbiegostwo chłopów, jednak wielu z nich opuszczało majątki za namową innych właścicieli, którzy w ten sposób zyskiwali nowych pracowników. Sytuacja ludności wiejskiej uległa znacznemu pogorszeniu w następnych stuleciach, co wiązało się z wielokrotnym wzrostem wymiaru pańszczyzny. W XVIII w. była to równowartość nawet 10 dni pracy w tygodniu z łana. Chłopi nie mogli sprostać tym zobowiązaniom samodzielnie, dlatego musieli zatrudniać parobków. Ich pracę mogli też wykonywać dorastający synowie gospodarzy.

Średnia liczba dni pańszczyzny w tygodniu z 1 łana

Źródło: *Wielka historia Polski*, t. 4, s. 16

? Scharakteryzuj sytuację ekonomiczną oraz pozycję społeczną kmieci w XVI w.

stanowiły zorganizowane majątki. W większych folwarkach potrzeba było więcej pracowników, dlatego systematycznie zwiększano wymiar pańszczyzny.

Gospodarka folwarczno-pańszczyźniana dobrze funkcjonowała do połowy XVII w. W tym okresie w niektórych rejonach Polski powstawały też wsie czynszowe, w których chłopi za użytkowanie ziemi płacili gotówką. Na takich zasadach osiedlali się w Wielkopolsce i Prusach Królewskich ołędrzy. Rolnictwo w epoce nowożytnej wciąż opierało się na **trójpólówce**. W ten sposób uprawiano zarówno ziemie folwarczne, jak i chłopskie. Plony w XVI w. były dość wysokie – z jednego wysianego ziarna uzyskiwano 5. Uprawiano przede wszystkim zboża, ale zarówno chłopi, jak i szlachta utrzymywali przydomowe ogrody, w których rosły – przeznaczone na użytek gospodarzy – pory, selery, kalafior, kapusta czy sałata. Wiele z tych warzyw sprowadziła do Polski z Włoch królowa Bona, żona Zygmunta I Starego (stąd określenie: **włoszczyzna**). Na własne potrzeby hodowano także zwierzęta – krowy, świnie, kozy, owce i drób. Jedynie hodowla owiec (w Wielkopolsce i na Pogórzu), wołów (na Ukrainie, Podolu i Wołyniu) oraz koni (głównie na Litwie) była obliczona na osiągnięcie dużych zysków. Dodatkowe dochody właścicielom ziemskim przynosiły **monopole dworskie**: na użytkowanie młyna, na sprzedaż soli, a przede wszystkim **monopol propinacyjny** – zapewniający panu feudalnemu wyłączne prawo produkcji i sprzedaży trunków w jego dobrach.

■ MIASTA RZECZYPOSPOLITEJ

W porównaniu z Europą Zachodnią polskie i litewskie miasta były niewielkie i słabo rozwinięte pod względem gospodarczym. W XVI w. tylko osiem z nich liczyło więcej niż 10 tys. mieszkańców, podczas gdy największe europejskie ośrodki zamieszkiwało kilkadziesiąt, a nawet kilkaset tysięcy ludzi. Jedynym polskim miastem, które dorównywało zachodnim metropoliom, był **Gdańsk**. W XVI w. liczył on ok. 40 tys. mieszkańców i stanowił centrum handlowe nie tylko Rzeczypospolitej, lecz także całej Europy Środkowej i Północnej. Jako ośrodki handlowe Gdańskowi próbowały dorównać o połowę mniejsze **Kraków** i **Lwów**. Pozostałe duże miasta (Toruń, Poznań, Elbląg, Lublin i Wilno) odgrywały dużą rolę w handlu o zasięgu regionalnym.

Zdecydowana większość miast ówczesnej Rzeczypospolitej liczyła do 2 tys. mieszkańców. W niewielkim stopniu uczestniczyły one w handlu płodami rolnymi, ponieważ ich transport organizowali sami producenci (magnaci) lub kupcy z dużych miast. Małe miasta stanowiły natomiast ośrodki handlu lokalnego, nastawionego na okoliczną ludność. Słabo rozwijały się tam także rzemiosło i przemysł. W Polsce obowiązywały **monopole cechowe**, które ograniczały swobodną sprzedaż produktów, usługi oraz wolny dostęp do zawodów objętych **organizacją cechową** w miastach. Poważną konkurencją dla miejskiego rzemiosła stanowiło wiejskie rękodzieło rozwijane w majątkach szlacheckich. Mniejsze miasta stawały się dobrze funkcjonującymi ośrodkami gospodarczymi jedynie wówczas, gdy leżały na ważnych szlakach handlowych lub prywatni właściciele interesowali się ich rozwojem. Przykładem może być **Zamość**, wybudowany i zorganizowany przez Jana Zamojskiego, czy **Żółkiew**, należąca do rodów Żółkiewskich i Sobieskich. Pomyślnie rozwijały się również królewskie ośrodki górnicze – **Wieliczka** i **Olkusz**.

W XVI w. doszło do lokacji wielu nowych miast, głównie na słabo rozwiniętych pod względem urbanizacyjnym ziemiach należących na mocy unii lubelskiej do Wielkiego Księstwa Litewskiego. Procesy te okazały się jednak mało znaczące i tymczasowe – powstające ośrodki niewiele różniły się od dużych wsi. Po wojnach w XVII i XVIII w. niektóre z tych miast przestały całkowicie istnieć, a wielu innym odebrano prawa miejskie.

Przyczyną słabości miast Rzeczypospolitej stało się także stopniowe ograniczanie praw ich mieszkańców. Już w 1496 r. mieszczenie zostali pozbawieni możliwości nabywania majątków ziemskich, nie mogli również pełnić państwowych urzędów ani nie uczestniczyli w sprawowaniu władzy w kraju. Ich działalność publiczna w większości ograniczała się do udziału we współrządzeniu miastem i obrony swoich praw przed antymieszczańską polityką szlachty. O braku wzajemnego zrozumienia między przedstawicielami tych dwóch stanów najlepiej świadczy traktowanie przez szlachtę handlu miejskiego jako zajęcia niegodnego szlachcica.

Kodeks Baltazara Behema zawiera spisane przywileje, statuty i ustawy cechowe Krakowa oraz ilustracje prezentujące miejscowych rzemieślników i kupców. Na zamieszczonej miniaturze został przedstawiony miecznik podczas pracy w swoim warsztacie.

■ miniatura, Kraków, 1505 r.

■ Gdańsk – główny port Rzeczypospolitej

Gdańsk został włączony do Korony na mocy pokoju toruńskiego w 1466 r. Za pomoc udzieloną królowi Kazimierzowi Jagiellończykowi podczas wojny trzynastoletniej miasto otrzymało olbrzymie przywileje handlowe, które rozpoczęły okres jego świetności. W XVI–XVIII w. było głównym portem i najbogatszym miastem Rzeczypospolitej. Dzięki szczególnemu statusowi Gdańsk bogacił się i rozwijał, stając się ważnym ośrodkiem nie tylko handlu, ale i produkcji rzemieślniczej. Miasto wykorzystywało także swoje przywileje oraz silną pozycję, aby nie dopuścić do angażowania się całego państwa polskiego w politykę morską. Sprzyjała temu również niechęć szlachty do zajmowania się zamorskim handlem i jej ukierunkowanie na ekspansję na wschód. W wyniku tych działań Rzeczpospolita nie posiadała królewskiej marynarki wojennej broniącej polskich interesów handlowych i nie zagrażała pozycji dumnego miasta.

Apoteoza handlu gdańskiego to plafon autorstwa Izaaka van den Blocka, pokazujący zależność bogatego Gdańska od rolniczego zaplecza Rzeczypospolitej. Dzieło umieszczono na stropie Wielkiej Sali Rady w siedzibie miejskich władz. Symbolicznie przedstawia wizję Gdańska jako miasta doskonałego. U góry Boska ręka obejmuje wieżę ratusza, a poniżej łuku triumfalnego łączącego ziemię, morze i niebo zostali ukazani mieszczenie i kupcy przed Dworem Artusa. Wśród nich przechadza się rzymski bóg handlu Merkury, a w centrum jeden z miejskich patrycjuszów ściska rękę polskiego szlachcica.

■ obraz, Gdańsk, 1608 r.

? Wymień źródła potęgi gospodarczej Gdańska.

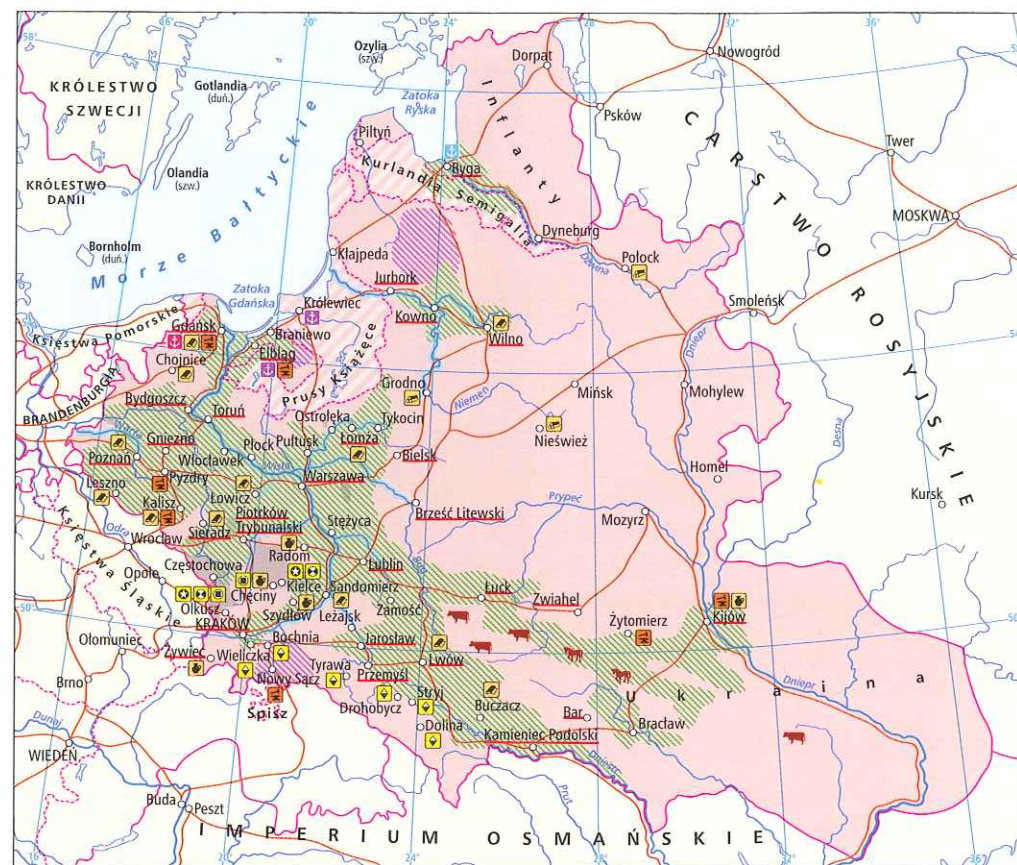
■ HANDEL LOKALNY I MIĘDZYNARODOWY

Wymiana handlowa w skali lokalnej odbywała się przede wszystkim na cotygodniowych **targach miejskich** oraz dorocznych **jarmarkach**. Uczestniczyli w nich zarówno okoliczni chłopcy i szlachta, jak i kupcy z innych ośrodków miejskich. Poważną przeszkodą w rozwoju handlu wewnętrznego stanowił brak jednolitego w całym kraju systemu celnego oraz miar i wag. **Cła** były pobierane nie tylko przez państwo, lecz także przez władze miast i osoby prywatne – wielu szlachciców egzekwowało wewnętrzne opłaty, myta na zbudowanych przez siebie mostach i groblach. Wpływało to na podwyższenie cen towarów i wydłużało czas ich dostarczania. Podobne konsekwencje miało stosowanie różnych systemów **miar i wag**, kupcy musieli bowiem znaleźć i opłacić specjalistę, który potrafił je przeliczyć. Skuteczne reformy w tych ważnych dla handlu kwestiach przeprowadzono dopiero w drugiej połowie XVIII w.

Znacznie bardziej opłacalny był handel międzynarodowy, w którym w XVI i XVII w. Rzeczpospolita odgrywała ważną rolę. Z kraju eksportowano przede wszystkim zboże, bydło, drewno, płótno lniane i konopie. Najważniejszy szlak handlowy wyznaczała **Wisła** – w położonych nad nią miastach przeprowadzano transakcje handlowe oraz pobierano cła. Spław zboża, którego ok. 80% wywożono przez Gdańsk, odbywał się ogromnymi **szkutami** lub mniejszymi tratwami,

zwanymi komiegami. Organizowali go sami producenci (głównie magnaci) bądź kupcy gdańscy lub ich pośrednicy. Inny ważny szlak handlowy wiódł z Wołynia i województw kijowskiego i braclawskiego przez Lwów na Śląsk. Pędzono nim woły, które następnie sprzedawano w Niemczech. W Jarosławiu i w Brzegu koło Wrocławia organizowano dwa największe jarmarki wołowe w Europie. Rzeczpospolita odgrywała także rolę kraju tranzytowego. Przez jej terytorium prowadził szlak handlowy z Europy Zachodniej do Carstwa Rosyjskiego, którą zaopatrywano w towary niezbędne do rozwoju rzemiosła. Lwów i Kraków pośredniczyły w handlu z Persją i Turcją, skąd sprowadzano towary luksusowe.

ROZWÓJ GOSPODARCZY ZIEM POLSKICH W XVI WIEKU

— granice państw pod koniec XVI w.	— Rzeczpospolita i jej lenna w II połowie XVI w.	— obszary uprawy zbóż	— obszary uprawy lnu	— obszary rozwiniętego hutnictwa żelaza	— Toruń: główne ośrodki handlowe	— szlaki wodne spławu zboża	— ważne szlaki handlowe
— Ekspert zboża: ok. 120 tys. ton	— Hodowla z przeznaczeniem głównie na eksport: bydła	— Ważniejsze ośrodki wydobycia: miedzi	— Ważniejsze ośrodki produkcji: tekstylnej	— soli	— srebra	— ceramicznej i szklanej	— metalowej
— ok. 20 tys. ton	— koni	— ok. 10 tys. ton	— drewna				

? PRACA Z MAPĄ

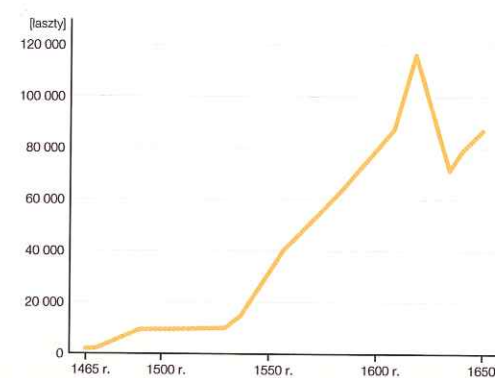
- Wskaż przebieg szlaków handlowych: z Wrocławia do Lwowa i z Krakowa do Wilna. Wymień najważniejsze położone na nich miasta.
- Podaj nazwy rzek, którymi w Koronie spławiano zboże.

TEKST ŹRÓDŁOWY

POLSKI HANDEL W XVI WIEKU

Relację o stosunkach handlowych Rzeczypospolitej z innymi krajami w drugiej połowie XVI w. sporządził Juliusz Ruggieri, wysłannik papieski do Polski w latach 1567–1568.

Polska prowadzi handel nie tylko z sąsiedzami, lecz i z odległymi krajami. Całe atoli prawie handlu skupienie jest w Gdańsku [...]. W miesiącu sierpniu odbywa się tu wielki jarmark od św. Dominika [8 sierpnia] czternaście dni i dłużej trwający, na który zbierają się Niemcy, Francuzi, Flamandy, Anglicy, Hiszpanie, Portugalczycy i wtedy zawija do portu przeszło 400 okrętów naładowanych winem francuskim i hiszpańskim, jedwabiem, oliwą, cytrynami, konfiturami i innymi płodami hiszpańskimi, korzeniami portugalskimi, cyną i sukrem angielskim. Zastają w Gdańsku magazyny pełne pszenicy, żyta i innego zboża, lnu, konopi, wosku, miodu [...], którymi kupcy rozładowane swoje okręty na powrót ładują, co się odbywa w pierwszych ośmiu dniach jarmarku, a w ostatnich ośmiu i przez cały rok przybywają do tego miasta nie tylko kupcy, ale wiele innych osób dla opatrzenia swych sklepów lub domów w wino, sukna, korzenie i inne potrzebne rzeczy. Zboże zaś i inne płody, zbywające od potrzeb krajowych, spławiają do Gdańska na wiosnę i sprzedają hurtem kupcom gdańskim, którzy składają je w swych magazynach na następny jarmark [...]. Kraków także znaczny prowadzi handel z Niemcami, Węgrami i Włochami. Z Niemiec sprowadzają płótno, sukno i wiele innych towarów; z Węgier wino [...]; z Włoch

Ekspert zboża przez Gdańsk w latach 1465–1650

małmazję, oliwę, cytryny i inne podobne płody, ale najczęściej lamy i inne jedwabne materie będące w powszechnym między szlachtą użyciu [...]. Ale Polska nie wyprawdza z tej strony za granicę tylko srebro, skóry i trochę bydła.

W Poznaniu równie jak w Krakowie prowadzą handel z Niemcami, we Lwowie z Turcją, skąd sprowadzają wozami przez Wołoszczyznę kobierce, kamloty, materie tureckie, małmazję, imbir, rodzyunki [...]. Na koniec Wilno ma znaczny handel z krajami moskiewskimi, którym dostarcza płodów krajowych i zagranicznych w zamian za futra różnego gatunku i inne rzeczy mniejszej wartości.

Źródło: Historia Polski nowożytnej. Wybór tekstów źródłowych, cz. 2, oprac. S. Ochmann, K. Matwijowski, Wrocław 1981, s. 29–30.

? PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

- Wymień towary sprowadzane do Rzeczypospolitej i wysyłane z kraju na eksport w XVI w.
- Oceń, czy wymiana handlowa z innymi krajami była korzystna z punktu widzenia polskiej produkcji rzemieślniczej.

■ Pieniądz w Rzeczypospolitej

System monetarny w Rzeczypospolitej był niezwykle skomplikowany, ponieważ w obiegu funkcjonowało wiele monet o różnej wartości. W okresie panowania Zygmunta Starego została przeprowadzona reforma (1526–1528 r.), która oparła polski system monetarny na groszu. Tej srebrnej monety używano jako podstawowego środka płatniczego. Według niej 1 srebrny talar wart był 30 groszy, a 1 złoty dukat – 45 groszy. W XVII w. rozpoczął się kryzys monetarny. Problemem stała się dewaluacja monet w wyniku obniżki zawartości w niej srebra (tzw. psucie monety), co prowadziło do inflacji. W połowie XVII w. 1 dukat był wart 180 groszy, a talar – 90 groszy. Monety o małej zawartości kruszcu emitowali zwłaszcza książęta niemieccy podczas wojny trzydziestoletniej. Sytuacji starano się przeciwdziałać poprzez emitowanie nowych pieniędzy, np. w połowie XVII w. do obiegu trafił szeląg, wart 1/3 grosza. Nie przynosiło to jednak trwałych efektów – pieniądz ciągle tracił na wartości i utrzymywała się wysoka inflacja, a dodatkowo pogłębiał się chaos monetarny. Skuteczną reformę monetarną przeprowadzono dopiero w drugiej połowie XVIII w.

Trzygroszówka z okresu panowania Stefana Batorego. Na awersie (z lewej) był wybity wizerunek władcy, a na rewersie widać napis brzmiący *Grosz srebrny potrójny miasta Rygi* wraz z herbem wspomnianego miasta (brama miejska z kluczami i głową lwa). Ośrodek ten w XVI w. stał się zależny od króla polskiego i w 1578 r. otrzymał prawo bicia własnej monety.

■ moneta, Polska, XVI w.

? Odszukaj w dostępnych źródłach informacje na temat boratynek i tyńfów. Jakie konsekwencje dla polskiej gospodarki miała ich nadmierna emisja?

W Rzeczypospolitej chętnie nabywano bowiem towary zagraniczne. Bogata szlachta i mieszczaństwo kupowali tkaniny pochodzące z Turcji i Włoch oraz wino sprowadzane z Węgier. Z południa przywożono także kruszec potrzebny do wybijania monet, a w Niemczech polscy rzemieślnicy zaopatrywali się w sukno.

Prawo do organizowania jarmarków miały tylko niektóre miasta. Najbardziej znane odbywały się kilka razy w roku w Gdańsku, Lublinie, Poznaniu, Warszawie, Jarosławiu, Gnieźnie, Toruniu, Wilnie, Grodnie i Brześciu. Miały one stały określony termin i trwały nawet przez 2 tygodnie. Na dorocznych jarmarkach handlowano głównie towarami w ilościach hurtowych, choć można było też nabyć przedmioty jednostkowe. Produkty pochodziły z różnych regionów Europy, a także z Bliskiego Wschodu i Indii. W czasie trwania jarmarku ograniczano cechowy monopol na sprzedaż wielu towarów, ogłaszano również tzw. pokój jarmarczny, który miał zapewnić wszystkim przybyłym bezpieczeństwo – każde przestępstwo popełnione w tym czasie przeciwko życiu lub mieniu traktowano z niezwykłą surowością.

ĆWICZENIA

1. Opisz strukturę stanową społeczeństwa Rzeczypospolitej w XVI w.
2. Wyjaśnij, na czym polegała gospodarka folwarczno-pańszczyźniana.
3. Podaj przyczyny słabości ekonomicznej miast Rzeczypospolitej w XVI w.
4. Scharakteryzuj XVI-wieczną polską gospodarkę na tle gospodarek krajów Europy Zachodniej. Wskaż podobieństwa i różnice.

DLA ZAINTERESOWANYCH

M. Bogucka, *Życie w dawnym Gdańsku. Wiek XVI–XVII*, Warszawa 1997.

Pod wspólnym niebem. Narody dawnej Rzeczypospolitej, red. M. Kopczyński, W. Tygielski, Warszawa 2010.

A. Wyczański, *Polska Rzecz Pospolitą szlachecką*, Warszawa 1991.